

„LEHET-E MŰVÉSZNEK SAJÁT SZENVEDÉS-ÚTJÁT TISZTÁBBAN ELŐRE LÁTNI?”

FARKAS ISTVÁN POSZTUMUSZ RECEPCIÓJÁBÓL, 1945–1947¹

Kevés rendes ember maradt... Egy magyar esztéta levele az irodalom válságáról a nazi-világ alatt és egy haláltábor szörnyűségéről. Tábori Pál,² a Londonban élő jeles magyar író és újságíró kapta és adja közre Kolb Jenőnek, a volt budapesti kitűnő esztéta és írónak következő érdekes levelét:

„...Végre le kell ülnöm, hogy kimerítően írjak neked. Amint bejöttek a németek, éreztük, itt mindennek vége. Singer és Wolfner – a legpatinásabb magyar könyvkiadók egyike, amely több, mint félszázada szolgálta a magyar szellemiséget – egycsapásra megbénult. Angol-amerikai újdonságainkat ki kellett dobni a gépekből, jött a liberális írók könyveinek bestampfolása, a könyvkereskedések megszüntetése, az alkalmazottak elbocsájtása. Kevesen maradtak meg a cégnél és mindig új idegenek kerültek be. Végül internálták és megölték Farkas Istvánt. Farkas nemcsak európai látkörű kiadó volt, hanem a legkiválóbb magyar festők egyike is, aki az utolsó pillanatig heroikusán harcolt és tartotta a lelket mindenkiben, míg aztán végleg kidobtak mindenkit a régi gárdából. Én magam előre láttam a fejleményeket, nem osztottam az optimisták reménysegeit, hogy a régi hírnév, a sok érdem megsegíthet.”

„Kevés rendes ember maradt, köztük elsősorban az öreg Herczeg Ferenc, de a többi író elpárolgott mellőlünk. Somogyváryt (ez a Somogyváry Gyula,³ mint nagy ébredő és irredentista kezdte, a rádió vezetője volt, de úgy látszik alaposan megváltozott) az első napon elhurcolták, mert titkos kapcsolatban állott Ulleinnel⁴ Stock-

¹ Összeállította Bardoly István, szerkesztette Markója Csilla (ELKH BTK MI).

² Tábori Pál (1908–1974) író, újságíró. Származása miatt 1937-ben Angliába emigrált s a BBC magyar adásának bemondója volt.

³ Somogyváry Gyula (1895–1953) író, politikus, országgyűlési képviselő. Gyula diák néven írta verseit, regényeit. 1928-tól a Magyar Telefontársaság és Rádió Rt. igazgatója, a Fajvédő Párt és az Ébredő Magyarok Egyesületének egyik alapítója. Bajcsy-Zsilinszky Endrén kívül egyedül ő szavazott a második zsidótörvény ellen. Szemben állt a náci terjeszkedéssel, ezért a német megszállók letartóztatták és a mauthauseni koncentrációs táborba vitték.

⁴ Ullein-Reviczky Antal (1894–1955) diplomata, aki szemben állt az egyoldalú német elkötelezettséggel. 1943-tól svédországi követ, s részt vett a különbéke tárgyalásokban. A Sztójay-kormányt nem ismerte el legitimnek, ezért 1944. március 25-én felmentették, de nem tért vissza Magyarországra.

holmban; és aki megmaradt, annak sem volt szava. Végül is, képzeld, Gáspár Jenő – ez egy tehetségtelen vén poéta volt, a Petőfi Társaság főtítkára – lett Singer a és Wolfner vezérigazgatója és az Uj Idők szerkesztője...”

„Mint mondom, én magam azonnal új munkakört vállaltam és ez mentette meg az életemet, ez tette lehetővé azt is, hogy – szerénytelenség nélkül szólva – sok ember életét megmenthettem.”

„Szerveztem egy nagy tájékoztató irodát, ahol közel száz ember dolgozott; itt intéztünk mindent, amivel a szerencsétlen tömegeknek valami módon segítségére lehettünk. Ez lett később minden mentési munka földalatti központja – történelmi irónia, hogy tulajdonképpen a németek égíse alatt, mert hiszen a Síp utca 12., a tanács székhaza, »védett hely« volt. Sikerült tökéletesen álcáznunk a munkát és ha időnként nem is tudtuk biztosan, nem fognak-e le, álltuk a harcot, hidegen és semmivel sem törődve. Három hónap alatt tíz kilót fogytam... de ki törődött ezzel?” [...]

Délamerikai Magyarság, 1945. július 28. 3–4.

Farkas István képeiről. Első nagyobb sikere Párizsban érte, az új művészet e termékeny melegágyában, amidőn egy finomtollú francia esztéta, Salmon kiadta *Correspondances* című albumát Farkas István képeinek színes hasonmásaival, s a maga írta szöveggel. Ez nem volt sem képmagyarázat, sem kritikai méltatás, hanem egy költő szabad vallomásainak sorozata, amelynek csak annyiban volt köze a festő műveihez, hogy hasonló hangoltságból született meg, mint művész társa képei. Valóban, Farkas István új festményeinek élvezése ilyen hozzáhangoltságon sarkallik. Nem akárki számára való. A hangvilla megütésekor sem rezdül meg a zongora minden húrja. Alapjában lírai művészete egyéni, egy költői életszemlélet kivetítése vászonra. Ez az életszemlélet férfiasan komoly, leszűrt s ami ebből képein látható alakot ölt, emberek és tájak, szélesre fogott horizontok és törődött emberalakok, távol vannak attól, amit tetszetősnek lehet mondani. A tempera-festék fojtott tömörsége, rajzot kiemelő ereje, a súlyos és mély barnák és tompított zöldek nem a felszín örömteli csillogását tolmácsolják, hanem tájak és emberek borúsra hangolt együttesét. Törődött öreg embereket látunk néhány képén, cselekvéstelenül, amint sorsuk terhét viselik, messze elheverő vizeket, magas fák virágtalan, sötét koronáit, összefogott egyszerűségük alatt feszül mesterüknek forrongó temperamentuma. Ez a szavakba nem foglalható erő, amely a festék kérge alól felénk sugárzik, érezteti velünk a mestert, az élet sajtójának költőtölmácsolóját. S ha magunk is hangolva vagyunk az élet ilyen megérezésére: nem is azt értékeljük elsősorban e műveken, hogy újszerűek és egészen egyéniek, hanem hogy életek és sorsok mély megérezéséhez segítenek minket. Farkas István, e művek szerzője, nincs közöttünk. Embertelen erőszak elhurcolta. De reméljük, hogy a jó sors megint megengedi, hogy folytassa körünkben értékes munkálkodását.⁵

Lyka Károly *Uj Idők*, 1945. augusztus 4. 54. évf. 1. sz. 9.

Farkas István emlékkiállítás. A Nemzeti Szalon termeiben régen nem látott tömegben gyűlt össze Budapest műértő társadalma a Farkas István-emlékkiállítás megnyitására. Ez a nagy magyar festőzseni, akit az 1944-es esztendő sorozott mártírjaink közé, nagy művészi érzékenységgel, színeinek különleges finomságával talán senkihez sem hasonlítható, kizárólag – önmagához. Mi sem természetesebb, mint hogy a francia piktúra hatott rá, s egyénisége, festőiségének mélyről jövő ereje olyan valamivé formálta ezt a hatást, hogy a jelenségek legsajátosabb ízű szemléletét teremtette meg vele. Alakjai misztikusan hatnak, képein ott borong valami szomorúság, de régebbi idejének egy-egy művében pompázó színekben menekül az öröm felé. – Farkas István 1943-ban búcsúzott el a művészettől. Ebben az időben számos finom akvarellt festett, amelyek egy kisebb termét töltik be a kiállításnak. A kiállítást François Gachot⁶ rendezte meg a Magyar–Francia Társaság védnöksége alatt és francia nyelvű bevezetője után Keresztury Dezső⁷ mondott megnyitó beszédet.

Képes Figyelő, 1947. február 22. 24.

Farkas István emlékezete. Művészi munkálkodásának teljességében pusztították el Farkas Istvánt Németországnak egyik gázkamrájában. Képeinek most rendezett kiállításán mond búcsút az ő művész-szelleme barátainak és a közönségnek.

Gyermekkorától fogva jól ismertem. Mint gimnazistát láttam először, atyjának, Wolfner Józsefnek, az Új Idők alapítójának Aradi utcai házában, ahova gyakran járt Mednyánszky László is, a nagy művész, a család barátja. Pista már ekkor erősen érdeklődött a festészet iránt és Mednyánszky szívesen vitte magával vakációs napokon erdőbe, mezőre, ahol tanulmányokat festett a szabad természetben. Egy-kettőre fiatal pártfogoltja is rákapott. Atyja örömmel nézte a fiúnak ezt a kedvtelését, ami még mindig jobb, mintha a pesti aranyifjúság szórakozásában vett volna részt. Ámde csakhamar arra ébredt, hogy nem kedvtelésről van itt szó, hanem valóságos szenvedélyről: Mednyánszky közelsége kiváltotta a fiúból a művésztelenség lappangó tudatát. Itt aztán nincs megállás. Hiába igyekezett atyja rábeszélni, hogy az érettségi vizsgálat után lépjen be a nagy kiadói üzembe, hiába festették le előtte rokonai a művészetlet bizonytalanságát. Látva festői munkálkodásának zsengeit, magam is igyekeztem Wolfnerral megértetni, hogy fiát a művészettől elszakítani semmi eszközzel sem sikerülhet. Nem is sikerült. Farkas Pista a legnagyobb hévvel rávetette magát a legkomolyabb festői tanulmányokra. Már Mednyánszky is rászoktatta erre. Utána

⁵ Ekkor még eltűntként gondoltak rá.

⁶ François Gachot (1901–1986) író, diplomata. 1924-től az Eötvös Collegium és a Kemény Zsigmond Gimnázium, a Képzőművészeti Főiskola tanára, a Francia Intézet igazgatója. Farkas Istvánhoz fűződő kapcsolatáról, s a *L'art hongrois* sorozat köteteiről ld.: François Gachot: Egy elmúlt ország emlékei I. *Irodalomtörténet*, 53. 1971. 921–922.

⁷ Keresztury Dezső (1904–1996) író, irodalomtörténész, MTA tagja. Ebben az időben vallás- és közoktatásügyi miniszter.

Farkas István: A kisvasút 1930. Tempera, fa. Lappang.
Repr. André Salmon: *Etienne Farkas*. Paris, 1935. 22.

Fényes Adolf. Aztán Nagybányára ment, végül Párizsba, ahol mintegy másfél évtizedet töltött. De sem itt, sem másutt nem alkalmazkodott a szokásos módszeres oktatás szabályaihoz: nagy intelligenciája sugalmazására csak egyéniségének belső szózatát követte, amely eleinte kissé tétován terelgette képalkotó vágyait különböző komoly kísérletekre, csakhamar azonban a neki való biztos és határozott útra juttatta, amely nagy tehetségének legjobban megfelelt és megengedte egyéniségének teljes kifejezését.

Közben kitört az első világháború. Farkas Istvánt, a katonát a sors a legpokolibb csataterre vetette: a doberdói fennsík vad sziklarendszerébe, amely szinte szünet nélkül ki volt téve az ellenség bombáinak, a bombák által széjelrobbantott sziklák záporának. Azt hiszem, hogy ezek az élmények is hozzájárultak művészete komoly, olykor borús alaphangjának kialakulásához. Ez aztán állandóvá lett a művein, akár tájat festett a Balaton környékén, akár csendéletet a villájában, akár alakos képet. Ezeken nem kedveskedik derúvel, vidáman zöngedező színekkel. Emberei közt aligha látunk egyet is, aki a közkedvelt mozi-szépségek körébe volna sorozható. Az efféle «ideáloktól» szinte undorodott. Hanem kiszemelgetett az élet cifra piacán embereket, asszonyokat, akik szinte teherhordói a kemény sorsnak. Többnyire öregek, törődöttek, legalább is nagyon komolyak, akik a képen nem valamely cselekvés hősei, hanem éppen csak jelen vannak. Ezekhez külön vonzalom fűzte: humanizmussal telített egyénisége éppen az életnek ezt az oldalát tartotta érdemesnek művészi tolmácsolásra. Ez éppen nem volt

Farkas István: Különös pár, tempera, fa, 75 x 120 cm. Mgt. 1934,
Repr. André Salmon: *Etienne Farkas*. Paris, 1935. 23.

nála szenvedés: erélyes, olykor szarkazmusra is hajló természete nem ismerte a szentimentális ömlengést. Az ellágyulás nem tartozott élete stílusához. Festésének stílusához sem. Ecsetjének járása erőteljes és biztos. Nem akasztja meg valamely ínyenc-kedés ilyen vagy olyan részletességénél: határozott, szinte eltökéltnek ható vonalakkól és foltokból alakulnak ki tájainak, embereinek jellemvonásai sommázó, tömör előadásában. Színei valamely sajátos hangulatot teremtenek a képen s ez a hangulat egészen megfelel egyéniségének. Majdnem minden színe tömör és tompított, egy csipetnyi ború, egy csipetnyi finom fanyarság, megtört lilák, mélyebbre hangolt zöldek és barnák adják Farkas István különleges színharmoniját. Ilyesmit érzünk azoknak a képeknek legtöbbször, amelyeket a legjellemzőbbeknek tartunk.

Farkas István művei nem hasonlítanak egyetlen művészi képeihez sem. De a párizsi képeihez sem. Nem csoda, hogy egy jeles francia kritikus és költő, megismerkedvén egy kiállításon az ő képeivel, egy közös mű kiadására buzdította. Salmon – így hívták – annyira a maga lelki világát érezte Farkas egy sor képén visszatükrözve, hogy mindegyikhez költői sorokat írt, nem azok szavakkal való illusztrálására, vagy magyarázására, hanem csak az érzésközlés tolmácsolására. Innen a díszes album címe: *Correspondances*. Mindegyik színes kép mellett ott van Salmon kéziratának mása. A különleges kettős mű Párizsban feltűnést keltett.

Farkas István: Villamoson. 1931 (1932) Olajtempera, fa. Lappang
Repr. André Salmon: *Etienne Farkas*. Paris, 1935. 21.

Művészeink közül meleg szeretet fűzte Mednyánszkyhoz. A nagy mester halála után gyűjtögetni kezdte képeit, vázlateit, nem csupán hálából, amiért hogy iskolásfiú korában megízleltette vele a művészetet, hanem becsülte benne a ritka emberpéldányt és nagyra tartotta művészetét. Erős egyéniségére vall, hogy bármily csodálója volt is: a maga stílusán még sincs nyoma valamely Mednyánszky-hatásnak. Egyszer elárulta nekem, hogy e nagy mester műveit azért gyűjtögeti, mert Mednyánszky-Múzeumot akar belőlük összeállítani s az egészet a nemzetnek ajándékozni. A második világháború azonban megghiúsította a szép és méltó tervet. Egy másik, ezzel kapcsolatos terve mégis megvalósulhatott: Kállai Ernővel nagy monográfiát íratott a mesterről, amely Mednyánszky számos művének reprodukciójával díszítve még meg is jelenhetett a második világháború zivatarai közt. Annyira különállónak érezte magát, hogy nem csatlakozott egy művész-társasághoz sem, hanem mindig külön kiállítást rendezett műveiből. Művészte nem volt a nagypiacé, a nagyközönségé sem. Kevesen értették meg a képein tükröződő érzésvilágot, annak nemes költőiségét, eredeti kifejezőmódját. Ettől semmi elismerés kedvéért sem volt hajlandó eltérni, nem volt az engedmények, megalkuvások embere. Ha korabeli fiatalabb festőtársainak valamelyikében hasonló tántoríthatatlanságot fedezett fel, menten feléje fordult rokonszenve. Ezek közé tartozott Barcsay Jenő, aki szintén nem volt a nagyközönség kedvence, s akinek tehetségét nagyra tartotta, ilyen volt Borsos Miklós szobrász, ilyen volt Nagy István, akitől nagy sor képet vásárolt, holott a közönség alig ismerte nevét. Farkas István pótolta ebben az esetben a nagyközönséget, a tartózkodó műbarátokat, az államot, a fővárost, Nagy István szinte őbelőle élt.

Bár atyja halála után reá szállott a nagy kiadóintézet igazgatásának bonyodalmas terhe: ritka szívóssága és akarat ereje mégis megtartotta a művészet számára. Töretlenül és eredményesen végére járt a kettős föladatnak, amely más embereknek bizony felőrölte volna idegeit. Talán valamicskével kevesebb idő jutott most már a festésnek, de nem jutott kevesebb odaadás és elmélyedés a művészetnek. Különben sem tartozott a sokat termelő gyorsfestők sorába, nagyon megválasztotta, érlelte művészi mondanivalóit. Művészetének értékessége révén a hozzáértők új festészetünk élhaddába sorolták. S tehetsége java virulásának korában, legjobb alkotó-erejében pusztította el ezt az értékes művészt egy példátlan embertelenség.

Lyka Károly *Új Idők*, 1947. március 1. 53. évf. 9. sz. 193–194.

Farkas István emlékkiállítás. Vérbeli haladó szellemű művész képeit állították ki a Nemzeti Szalonban. *Farkas István*, aki mint annyi kiváló magyar talentum, a nyilas korszak áldozata lett, nem tartozott az expresszionista irányhoz, sem az azt túlhaladó legújabb kubista és egyéb irányokhoz. Elmélyedő, a maga útját járó újkori magyar festő volt, aki munkáival előbb tűnt fel a harmincas évek Párizsában, mint idehaza. Egyéni és eredeti stílusa alig árulja el mestereit, Mednyánszkyt, Ferenczyt, Fényes Adolfot, de a későbbi münchenieket sem. Színei a szemhez és szívhez szól-

Farkas István: Zöld és fekete, 1931. (1930) Olajtempera, fa, 52 x 80 cm. Lappang.
Repr. André Salmon: *Etienne Farkas*. Paris, 1935. 26. Egykor Barta-gyűjtemény.

nak egyszerre. Technikája bravúros és témáit mindig az ízlés jellemzi. A kiállítást a Francia-Magyar Kamara rendezte a Nemzeti Szalon termeiben és François Gachot és Keresztury Dezső kultuszminiszter mondottak megnyitóbeszédet.

(v. zs.) [Vadnay Zsuzsa]⁸ *Magyar Nemzet*, 1947. március 5. 2.

Farkas István festőművész emlékkiállítására – a Francia-Magyar Társaság pajzsa alatt, François Gachot rendezésében – bizvást mondhatjuk: az európai művészeti élet eseménye, s kis országunkért sokat szólna, ha ez a tárlat Genfben, Párizsban a világ kirakatába kerülhetne. Farkas István azok közé a kiemelkedő magyarok közé tartozott, akik „első kézből” hozták haza számunkra a bennünket annyira megragadó francia ízlést és szellemet. A finoman dekadens, máskor erőteljesen nagyvonalú formák mögött, a művészi kifejezés gondossága, biztos és pontosan célját ismerő kifejező ereje mögött azonban egy végtelenül magános lélek szólalt meg. Ez a művész egészen kivételes és szuggesztív erővel érezte meg osztályának, a polgárságnak a sorsát s egy pillanatra sem szakította ki magát ebből a sorsközösségből, fenséges erővel gyászolta meg azt a kultúrát, amelyre immár a végzet mérte a maga csapásait, Farkas István a hanyatló polgári világrend halálhírnöke volt, a tragikus kifejezés minden szépségével.

⁸ Vadnay Zsuzsa (1924–2014) író, újságíró. A *Magyar Nemzet* és *Mai Nap* munkatársa. 1949-től Romániában élt külföldi, illetve magyar emigráns lapoknak dolgozott.

Amikor mindezt művészetéről még életében megállapítottuk, nem mertük volna megsejteni, hogy művészünk mennyire a közeli jövőendőbe látott és mennyire fájdalmasan azt a vihart érezte meg, amely őt magát is valamelyik német haláltábor örvényébe sodorta.

Mélységes szomorúsággal járunk-kelünk itt a 111 kép és rajz előtt abban a világban, melynek alakjai magános árnyak, félelmet sugárzók, abban a világban, amelynek tájai vagy temetők, vagy örvénylő nyugtalanságok. Az elmúló társadalmi rendnek kevés ily kritikusa akad a paletta világában, tele részvétellel, de megbocsátás nélkül, mert a sors, ahogy Farkas István megfogalmazza, maga görög sorstragédia, vagy a dantei kapu, melyen be *kell* lépni, felhagyva minden reménnyel.

sz. s. [Szerdahelyi Sándor] *Népszava*, 1947. március 5. 4.

Az a kiállítás, amelyet a Francia–Magyar Társaság nevében a kitűnő François Gachot rendezett a Nemzeti Szalonban Farkas István emlékére, csak újabb alkalom, hogy tehetetlen keserűséggel lázadjunk fel a sors ellen, mely úgy akarta, hogy ezt a művészt elpusztítsa az a téboly, amely 1944 szörnyű nyarán, névtelen százezrek között, a magyar szellem annyi pótolhatatlan értékét is a gázkamrákba küldte. Farkas Istvánt, itthon, Magyarországon, csak a művészrajongók egy csekély számú elitje ismerte mint festőt, amíg Párizsban, az École de Paris művészei benne látták a jövő egyik legnagyobb mesterét és André Salmont, a költőt és kritikust, nemcsak verseskötetre inspirálta Farkas István művészete, hanem nagyobb szabású tanulmányra is, mely a harmincas évek közepe táján jelent meg a párizsi könyvpiacra. Mi azonban, akik a művészt és az embert egyformán szerettük Farkas Istvánban, úgy járunk az emlékkiállítás termeiben, mint gyászoló hozzátartozók a halottas házban – minden egyes kép személyes ismerősünk, barátunk, élő emlékünks és élményünk. Nem tudjuk különválasztani az alkotásoktól a művészt, a művészi gyönyörűségtől a batári gyászt és ökölbe szorul a kezünk, ha arra gondolunk, hogy ezeknek a műveknek alkotóját 1944 áprilisában egy Kolozsváry-Borcsa Mihály, egy Baky László hurcolhatta be, a Sajtókamarából törölt újságírókkal együtt, abba a sötételemkű Röck Szilárd utcai épületbe, ahonnan aztán útja a megsemmisülésbe vezetett. A közönség azonban, mely mindezt nem tudja, ne lássa, ne is nézze ezt a kiállítást az emberi végzet e sötét fátyolán keresztül, hanem lássa meg és ismerje fel Farkas Istvánban azt a festőt, akinek helye máris ott van a magyar piktúra legnagyobbjainak sorában és aki – ha ennyire fiatalon el nem pusztítja a fasiszta őrjöngés – ismét egyike lehetett volna a magyar szellem irigyelt és csodált képviselőinek a nagyvilágban.

Haladás, 1947. március 7. 11.

Farkas István emlékkiállítás. Farkas István a talányos látomások mestere. nagyvonalú képfogalmazásokban megjelenített tájai tele vannak titokzatos rejtelmekkel. Lát-

szólag hétköznapi alakjait – melyeknek mély szemüregéből mintha a végzet kérlelhetetlen pillantása tekintene ránk – misztikus erővel ruházta fel az ihletett ecset. Az egykori Mednyánszky-tanítvány igazán Párizsban talált önmagára, ahol költői látomásait megtanulta a szerkezetes rend, a kompozíció fegyelmébe foglalni. Dúsan termő, egzotikus zamatú, erőszakos véget ért művészpálya jellemző állomásait vonultatja fel a Nemzeti Szalon páratlanul tartalmas emlékkiállítására, François *Gachot* kitűnő rendezésében. A két világháború közötti korszak vajúdo idejének egyik látnokian érzékeny idegzetű festője volt *Farkas István*, akinek gazdag oeuvre-jében a feszült félelemmel telített kor pokoli színjátékainak árnya vetődik előre.

(d. m.) [Dutka Mária]⁹ *Világ*, 1947. március 9. 2.

Farkas István emlékkiállítás. Az újjáépült Nemzeti Szalon második kiállítását *Farkas István* emlékének szentelte. Modern festészetünknek ez a kimagasló egyénisége 1944-ben, 57 éves korában – művészi fejlődése csúcspontján – a fasiszta barbárság áldozatául esett. Munkásságának java termékét most együtt láthatjuk a Szalon öt termében összegyűjtve – szomorú öröme az igaz művészet minden élvezőjének és értékes tanulságul azoknak, akik a magyar piktúra fejlődésének útjait kutatják.

A magyar művészek túlnyomó többsége a társadalom középrétegeiből – a kispolgárság, értelmiség köréből – származik, és ez az eredet sokban meghatározza művészetüket is: annak értékeit és gyengéit egyaránt. *Farkas István* ezzel szemben a kiszámú kivételek közé tartozott. Az ő gyökerei a gazdag nagypolgárságba, és pedig a nagypolgárságnak a művelődéssel különösen összeforrott részébe mélyedtek: az ország egyik nagy, patinás könyvkiadó-dinasztiájának volt utolsó sarja. És ha méltóinak feltűnik különállósága a magyar művészet egészében, az nem utolsó sorban kivételes származásának tulajdonítható. Már a szembetűnően fejlett festői kultúrája sem pusztán véletlen. Nem véletlen az a tévedhetetlen rajztudás, amely néhány felvetett foltban tájak és emberek életét képes megjeleníteni, a színek kezelésének az a biztonsága, amely két-három színnel az érzések egész skáláját szólaltatja meg, a világos komponálás és egész piktúrájának az a nagyvonalú egyszerűsége, amely minden esetben a felhalmozott tudás végső leszűrődését jelenti. Hiszen ifjú korának legnagyobb magyar festői voltak első mesterei: már 15 éves korában *Mednyánszky László* keze alatt ismerkedett a művészet alapjaival, később pedig *Ferenczy*, majd *Fényes* irányították fejlődését. És a másfélévtizedes párizsi tanulmányút, amely alatt anyagi gondoktól mentesen szívhatta magába a francia művészet minden eredményét, szintén nem adatik meg mindenkinek.

Mindez azonban csak az eszköz, amellyel *Farkas István* kifejezte sajátos, a magyar festészetben szinte egyedülálló mondanivalóit. És az a tragikus érzésvilág, amely különös, tompa, vagy éppen kísérteties világló színeiből sugárzik, a halálnak az a borzongató sejtelve, amelyet tétlenül lebegő, vagy egy-egy félbemaradt mozdulatban

⁹ Dutka Mária (1906–1973) művészettörténész. A *Világ* és a *Magyar Nemzet* munkatársa volt.

Farkas István: Babonás délután, 1930. Olajtempera, fa, 65 x 100 cm. Mgt.
Repr. André Salmon: *Etienne Farkas*. Paris, 1935. 28. Egykor Barta-gyűjtemény.

megmerevedett alakjai, elnyűtt, komor emberkéi magukon hordanak, az a mérhetetlen reménytelenség, amely minden képét megüli, akár emberek vannak rajta, akár pusztaságok, avagy csak egy asztal két fotellel – végső fokon Farkas egész életműve nem más, mintegy nagy, történelmi vallomás arról a világról, amelyből sarjadt, amelyben élt és amelynek sorsa immár megpecsételtetett.

Magától értetődik, hogy a származás magában még nem határozza meg Farkas István művészetét. Hogy a magába szívott festői kultúra ilyen virágokat termelt, hogy társadalmi körének élményeit nem derűs felszínükön, de a legmélyükön tudta megragadni, az már egyéniségének művészi és emberi nagyságát bizonyítja. Kétségtelen, hogy modern festészetünk egyik legnagyobb alakját veszítettük el akkor, amikor Farkas Istvánon beteljesedett a pusztulás végzete, amelyet műveiben oly megrázó erővel előrevetített.

Háy Károly László¹⁰ *Szabad Nép*, 1947. március 12. 2.

Emlékezés Farkas Istvánra emlékkiállítás alkalmából. Emlékszem, hogyan járta körül ő maga évenkénti párizsi kiállítását 1924-től tán hat vagy hét éven át a harmincas évek elejéig, amíg haza nem kellett jönnie „vezérigazgató”-nak. Mindig

¹⁰ Háy Károly László (1907–1961) festő, a Szocialista Képzőművészek Csoportja alapító tagja volt. 1945–1946-ban kommunista párt kulturális alosztályának vezetője. 1948-tól az Iparművészeti Főiskola díszlettervező tanszakán tanított.

tavasszal nyíltak a kiállításai, májusban, vagy június elején és én olyankor mindig ott voltam. (Ezt a magyar festőt az École de Paris egészen magáénak vállalta – s e vállalás egyenes folytatása, hogy emlékkiállítását a Magyar-Francia Társaság megbízásából François Gachot a francia követség sajtóattaséja rendezte.)

Mindig balparti műintézetben állított ki, közel a Montparnasse-hoz és a Quartier-hez, mert az élen haladó művészekről ezt a párizsi hagyomány elvárta.

De ő maga mindig pontosan kiválasztotta azt a helyiséget, amely ragyogóan szép és világos volt, öröm a szemnek, ha az ember oda belépett. Gyöngyszürke bársony a falon és padlón és köröskörül ott virítottak az ő húszas éveinek még színdús képei. Azokban az években még volt a képeiben életöröm. Azok voltak a házasságának kezdő évei, amikor gyermekei sorban megszülettek és ő – saját külön elefántcsonttornyában – szakadatlanul dolgozott. Sok vágy volt akkoriban a képein délövi tájak, meleg tengerek s a tértők erdeiben nőtt gyümölcsök után. Legbelül, szavak nélkül (mert sem embernek, sem piktornak nem volt érzelmes) akkor még hitte, hogy van kiút Európából, van menekvés oda, ahol lehet és szabad kényszer nélkül élni. Hazugság nélkül élni. Szabadon az élménynek élni, ami önála oly döntő volt.

Azután – csodálatos crescendóval – mindinkább megjelentek képein a rémségek. Mindjobban hangot kapott a borzalom, a lidércnyomás felszállt a titkos álmokból és összesűrűsödött alakokká, tárgyakká, léggörre. Az a festő, akin előzően még átlüktetett a szép és jó élet, lassan, de mind erősödő iramlással: csupa kísértetet vetített vásznaira. A halál kezdett énekelni Farkas István festőlátomásaiból, akár elátkozott házat, véres naplementét, a csontvázak csontjaiból összerótt széket állított elének a képre. Emberfigurái ekkor már egy ismeretlen panoptikumból kerültek ki, gonosztevők, akik öltek vagy ölni akartak és áldozatok, akiket meg fognak ölni.

Emlékszem, mikor vált benne először tudatossá, hogy ő milyen pszichikus lényeket fest. Aznap André Salmonnal, a jó nevű esztétával járta végig, mint gazda, saját kiállítását. Salmon nem sokkal ezután Farkas képeivel „párhuzamos” prózaverseket írt és külön tanulmányt szentelt Farkas művészetének. De aznap ismerkedett meg Farkassal. Megálltak – Salmon mintha gyökeret vert volna – az egyik kép előtt, amelyen egy emberpár – házaspár? – sétál velünk szembe, az asszonyon kékfényű ruha, a férfin rótszínű öltöny, kezében csontgombos sétatálca, arcán gorillavigyor.

Salmon idegesen kérdezte: Est-ce qu'il la tuera avant d'arriver a la maison? Vajon megöli, még mielőtt hazaérkeznek?

Amikor Salmon elment, Farkas mosolygó arccal fordult felém:

– Mit szólsz ehhez a megjegyzéshez?

És én visszakérdeztem:

– Igaz? Ezt akartad rajtuk megfesteni?

Farkas vállat vont és elgondolkozva nézett rám.

– Mit tudom én – legyintett. Az ember sohasem tudja, mit és miért.

És ez az igazi. A művész nem tudja, hogy mit és miért. Ő éli és megcsinálja. A külvilág tesz rá címkét, hogy hová tartozik.

1947. március elején megnyílt kiállításánál tragikusabb tárlaton nem jártam. Ide számítom pedig magyar piktúránk két másik büszkeségének: *Csontvárynak és Gulácsynak* emlékkiállítását is. Azok csak megőrültek. (És képeik ezt érzékeltetik.) Farkas Istvánt – egy pesti könyvvállalat tulajdonosát – nyilas munkatársai vagy barátai jóvoltából *megölték*.

A frissen helyreállított Nemzeti Szalon falai még sivárak, padlója púpos és vizes, az üvegmennyezet itt-ott lyukas. (Szegények lettünk, tehát ez így természetes.) A képek köröskörül már többnyire csak a komor évjáratok termése. A festő színözöne – porfestékekkel és csak igen ritkán olajjal kiélt színöröme – az élettelenség egykori ditirambusa innét már tovaszállt. Itt többnyire csak a rettenet látomásai élnek örök életüket barna, sárgászöldes árnyalatokban, – a felbomlás palettájának visszfényeivel. Vigasztalanság mered reánk a képek bensejéből, Farkas élményvilágából, de a nagy művész transzzenéjével és a művészi alkotás sugárzásában. Így és nem másként kellett megszólalnia, mert ő – a művész – az igazi érzékeny lemez, és mivel művész, hiánytalanul igazmondó. Lehet-e ezt a kort másképpen átélni? Lehet-e jobban kifejezni egy részben gyilkos és részben halálraítélt kor lelkületét? Lehet-e művésznek saját szenvedés-újtát tisztábban előre látni és kivetíteni?

Nem hiszem.

Sohasem éreztem ily világosan Farkas István egészen nagy piktorvoltát, mint most, amikor befejezett tény az élete.

Dénes Zsófia¹¹ *Új Magyarország*, 1947. március 24. 10.

Farkas István kiállítása. Farkas Istvánnal művészi életünk egyik legmarkánsabb egyéniségét veszítettük el. Nyugtalan és nyugtalanító festészete egy túlérzékeny és túlérzékenységen erőteljes iróniával felülkerekedő művész lelkületét tükrözi. A mesteriség legjobb iskoláját kijárta és a modern piktúra kifejezőeszközei felett rendelkezett. Első és döntő benyomásait a borongós lelkű Mednyánszky nagymesterünktől nyerte. Első korszakának képei sötéten festőiek voltak, de már akkor is átütött művein az a fanyar groteskség, amely párizsi éve óta jellemezte piktúráját. Utolsó tizenöt életvének képeit láttuk a Nemzeti Szalonban François *Gachot* kitűnő rendezésében. Valami kísérteties nyugtalanság, a fojtott tragikum kesernyés humorral ojtott hangulata üli meg piktúráját; egy halálraítélt világ enyészetiillata terjeng roppant művészi biztonsággal és különös ritmusérzékkel szerkesztett festményei felett. Farkas Istvánnak még sok mondanivalója lett volna, amit más már nem mondhat el helyette. Tragikus halála pótolhatatlan rést ütött művészi életünkbe.

Rabinovszky Máriusz *Szabad Művészet*, 1947. február–március, 1. évf. 1/2. sz. 33.

¹¹ Dénes Zsófia (1885–1987) író, újságíró. 1919 után a *Bécsi Magyar Ujság* munkatársa, majd 1925-től az *Esti Kurír*, reggel és *Ünnep* közölte írásait. Farkas Istvánról többször is írt, pl.: Dénes Zsófia: Egy majdnem elfelejtett nagy festő portréja. *Kortárs*, 10. 1966. 1959–1965.

Farkas István: Szigliget, 1941. Olajtempera, fa, 80 x 100 cm. Mgt.

Farkas István. Gyermekkorában Mednyánszky László, a külön ember és közvetlen kortársaitól is elkülönült festő vezette be a művészet birodalmába. Később Nagybányán, Pesten, Münchenben, Párizsban, Olaszországban és Spanyolországban dolgozott. Gazdag tájismerete, lélektani megfigyelései alakítóan hatottak egyéniségére, de legmélyebben az örökké forrongó Párizs égette bele jegyeit. A kubizmus figyeltette fel a belső szerkesztés fontosságára. Azokat figyelve önmagában is rábukkant a festészet őselemeire. Képeit áttekintve látjuk, szubjektív lírai elvonatkozás valamennyi a külvilág látszatvalóságától, s mégis világosan dokumentálják a magába fordult emberi én és a mindenség elemeinek végzetes összetartozását. A *Vizek mélyén* című temperán érezhető meg először titokzatos elemekből összetevődő, szenvedélyesen érzékeny és színesen gazdag egyénisége. Ezután minden művéből (legyen az emberi figura, csendélet vagy táj) előretör a közvetlenül érzékelhető világ mögötti lappangó misztika, helyesebben a kozmikus tragédia lehetősége, mely folyton izgalomban tartja Farkas idegeit, és fájó vallomásokra kényszeríti. Minden képe ilyen vallomás arról, ami van, de nem ismerhető fel pontosabban mibenléte. Kétségek és bizonytalanságok közepette is feladatának érzi, hogy a valóságon túlit élénk vetítse, a kusza sejtelmeket tárgyi alakzatba kényszerítse. Kísérteties látásával, eltorzult alakzataival, lilás fénytörések mögött megbújó, majd ismét előtörő színeivel új tartalmi mélységet és új, izgalmas elemeket hozott festészetünkbe.

Kassák Lajos: *Képzőművészetünk Nagybányától napjainkig*. Budapest, 1947.